

En gåde er løst

Ralph Sonne

En gåde fra H.A. Brendekildes tid i Jyllinge er løst ved et fund på Roskilde Museum

H.A. Brendekilde (1857-1942) er mest berømt for sine socialrealistiske malerier, mange forsynet med selvskårne rammer, der på forskellig vis udvider og bliver en del af malerierne. Og så for sine vigtige bidrag til dansk designhistorie med former og dekorationer til H.A. Kählers keramik, de mere end 125 arbejder til Fyns Glasværk og pryddgenstande til kobbersmed Ole Rasmussen i Næstved. Sidst men ikke mindst som arkitekten bag Kählers Rosenhave i Næstved og sin egen have i Jyllinge.

Dette er lidt af historien om familien Brendekildes tid i Jyllinge (1918-1993) og om to "forsvundne" malerier fra denne periode. Koblingen mellem de to malerier rummer både nøglen til at forstå en række af Brendekildes mere dybsindige skildringer og til at forstå hans valg af et helt nyt og anderledes liv i Jyllinge.

Vi tager udgangspunkt i det meget specielle maleri, som Brendekilde maler år 1918, hvor han flytter til Jyllinge. Maleriet er enestående i dansk kunst- og kulturhistorie. Det bærer titlen *Sjælenes Vandring*, og det vides at have tilhørt hans søn, Arne Brendekilde (1891-1981). Efter Arnes død er det forsvundet, og dets mål og farver er ukendte. Det er dog ikke mere ukendt, end at det er afbildet mindst tre steder, nemlig som foto på Danmarks Kunstbibliotek i Holger Havreheds Arkiv,¹ i Gertrud Hvidberg-Hansens bog *Brendekildes billedverden*² og i min egen bog *H.A. Brendekilde - Værk og betydning i dansk kunst- og kulturhistorie*.³ Begge forholder vi os til maleriet uden nogensinde at have set andet end et fotografi af det og uden at have kunnet opspore det.

↑ Fig 1: H.A. Brendekilde: *Sjælenes Vandring*: 1918, har tilhørt Arne Brendekilde. Foto: Ralph Sonne på Holger Havreheds Arkiv, Danmarks Kunstbibliotek.

Fig. 2. H.A. Brendekilde: Foraar. De første Anemoner, 1889, 126 x 159 cm, privateje.

Gertrud Hvidberg-Hansen skriver på side 100 om *Sjælenes Vandring*:

"Historien bag dette mærkværdige og atypiske billede er, at Brendekilde fremstillede en uhæderlig sagfører, der havde forsøgt at snyde ham, som billedets hovedperson. Maleriet viser denne ågerkarls drøm om, at han efter døden på sin sjælevandring søger at bringe alt sit jordiske gods med sig, men forhindres deri af sine ofre".

MIN TEORI OM SJÆLENE VANDRING SOM ET SELVPORTRÆT

Da H.A. Brendekilde ikke fører dagbog og kun efterlader sig et begrænset antal breve, må man i høj grad basere sin forståelse, viden og teorier på hans malerier.

Kampen om sjælene er et tema, som Brendekilde ved flere lejligheder vender tilbage til; det kommer tydeligst til udtryk i hans bemærkelsesværdige billede *Sjælenes Vandring*.

I min bog skriver jeg om *Sjælenes Vandring* på side 71 (redigeret af forfatteren):

"I centrum ses en grådig mand med alle sine rigdomme under armen på sin vandring efter døden. Foran ham vandrer de "rene" ad samme vej, øjensynlig på vej mod det himmelske lys, mens han – fremstillet lidt mere mørk – kigger bagud og nedad mod helvede. Overalt omkring hovedpersonen rækker de forarmede, som han har snydt og bedraget, deres hænder ud efter ham. Han har svært ved at slippe noget som helst, hverken sine rigdomme eller angsten for ofrene og skærsilden. Alt sammen et ydre billede på en indre samvittigheds sjælekamp."

Jeg tror, at der er tale om et selvportræt, der ellers ikke er kendetegnende for Brendekilde. I 1918 bliver Brendekilde skilt fra sin første kone, Ida Juliane, som han blev gift med i 1884, og med hvem han får døtrene Maren i 1885, Kamma i 1886 og Erna i 1888. I huset har familien Brendekilde også en tjenestepige, Maren Kristine Hansen.

I 1889 maler Brendekilde to af sine absolutte hovedværker, nemlig *Udslidt* og *Foraar. De første Anemoner* (fig. 2). Begge illustrerer kampe, *Foraar* dog på sin helt egen, indadvendte måde som et varsel om *Sjælenes Vandring*.

Foraar. De første Anemoner er umiddelbart et realistisk, henrivende, romantisk billede. Ved nøjere overvejelse er det dog tydeligt, at maleriet er mere end et æstetiserende guldaldermaleri. Hertil er der for mange små detaljer, som lægger op til en symbolsk fortolkning.

På *Foraar. De første Anemoner* optræder en yngre kvinde og en lille pige, der er på spadseretur i forårsskoven og gør et ophold, hvor de kigger på hinanden med sigende blikke. Kvinden er iklædt sin sorte konfirmationskjole, en brun hue samt et hvidt forklæde og går på en sti markeret af sidste efterårs nedfaldne bøgeblade. Den lille pige er iklædt en himmelblå kjole og lys stråhat og går på det netop udsprungne, grønne og hvide tæppe af anemoner. Hele optrinnet udspiller sig i mellemgrunden på en

lille åbning i bøgeskoven, hvor de sidste blade fra efteråret endnu sidder på træerne, som endnu ikke er sprunget ud her i april måned. Skoven omslutter de to med ligeledes unge opadstræbende træer nærmest, ældre træer lidt fjernere og grå himmel foroven.

Holder man sig inden for billedets ramme, ses diagonalerne at skære kvindens alvorlige ansigt og mørke overdel. Kvindens venstre arm hænger nærmest slapt og opgivende nedad med tyngdekraften og forlænges af anemonebuketten, som peger nedad mod skovbunden, som om det spirende forår er ved at gå tabt. De to holder hinanden i hånden, er tæt sammenknyttede, og den lille pige ser alvorligt op mod den ældre, som er det hendes mor eller søster.

Med bøgetræernes udstrakte
grenværk sammenfiltres også
pigernes skæbne.

Man forestiller sig umiddelbart, at de to og hele alvoren skyldes en netop overstået begravelse eller højmesse. Billedets disede baggrund antyder, at der foregår noget hemmeligt. Ud fra en naturhistorisk betragtning er vi i en typisk dansk bøgeskov på god morænejord med et veludviklet muldlag. Dette skovparti er nærmest en monokultur, der er selvforygende fra de frø, der hvert efterår falder til jorden. Og da træerne går i vinterdvale, er der hvert år mulighed for, at anemoner og andre forårsbebudere kan udnytte det første lys og de mange næringsstoffer fra de forrådnede blade inden løvspring. Skovens årlige cyklus, både når den springer ud og går i dvale, betinger nærmest, at pigen svarer til anemonerne og kvinden trods sin ungdom til efterårsløvet og dets mere dystre skæbne. Med bøgetræernes udstrakte grenværk sammenfiltres også pigernes skæbne.

I virkelighedens verden er kvinden Maren Kristine Hansen, ung pige i familien Brendekildes hus. Hun tager sig af Brendekildes og Ida Julianes tre døtre, Maren født i 1885, der er med på billedet samt Kamma og Erna. Stuepigen føder i 1891 Brendekildes søn, Arne, idet det holdes hemmeligt, hvem der er far til Arne. Denne hemmelige kærlighed og hele affæren ligger både bag billedets skønhed og alvor. Hun er sig situationen bevidst og tyngtet af angst for, hvad der vil komme. Bag alvoren ligger også frygten for graviditet og tabet af ungdommens uskyldige glæder, det, som symboliseres af træk som de fremspirende anemoner, den lille pige og det

sorte billedcentrum. Det forstår Brendekilde alt for godt. Billedet handler om de vilkår, der har betydning i den enkeltes liv, selve eksistensen. Brendekilde benytter fremover Maren som model i mange af sine billeder.

Brendekilde og Maren Kristine får som nævnt i 1891 sønnen Arne. Først i 1907 flytter Brendekilde fra Odense. Han efterlader Ida og døtrene og bor skiftevis i Næstved og København. Han skilles først fra Ida i 1918 og gifter sig samme år med Maren. De flytter til Jyllinge til Bygaden 4, hvor Brendekilde sammen med sin søn Arne, der er blevet arkitekt, bygger et stort hus med 4.000 m² have på Bygaden 2, hvor de bor resten af deres liv. Det er ikke almindeligt eller velset at flytte fra hinanden endsige blive skilt og koster gennem årene den ellers så livsduelige Brendekilde mange sjælekvaler. Af mange malerier fremgår at han elsker sine tre døtre. De samme følelser nærer han over for Maren Kristine og Arne. Himmel og helvede kæmper om hans sjæl. At *Sjælenes Vandring* kommer i Arnes eje, er derfor ikke en tilfældighed.

Af mange malerier fremgår at han elsker sine tre døtre. De samme følelser nærer han over for Maren Kristine og Arne.

FAMILIEN BREDEKILDE I JYLLINGE

Det er ikke tilfældigt, at Brendekilde vælger at bosætte sig i Jyllinge nær sin gamle ven L.A. Ring (1854-1933), der i 1914 flyttede til sit nye hus i Sankt Jørgensbjerg. De bor nu begge i landsbymiljøer, som minder påfaldende om dem, de kender fra deres barndom. Brendekilde er betaget af Jyllinges velbevarede landsbymiljø, de stråtede fiskehuse, gamle gader og små stræder. Samtidig ser Brendekilde muligheden for at få sin egen store have og begynde på en helt ny tilværelse sammen med Maren Kristine. Sønnen Arne er flyttet hjemmefra, men hans søn, Jørgen Brendekilde (1920-1993), kommer meget i sine bedsteforældres hus. Jørgen blev født på Frederiksberg, hvor han gik på den katolske skole på Stenosgade.

➤ Fig 3: Eftermiddagskaffe i familien Brendekildes have, Bygaden 4, i 1921. Fra venstre den et år gamle Jørgen på skødet af sin far, Arne Hansen Brendekilde. Dernæst Ingeborg og Elisabeth, der begge er døtre af pastor Knud Vest (bordenden). På hjørnet Maren Kristine Brendekilde, H.A. Brendekilde selv og Elisabeths børn Vasco og Mana. Gundsøegns Lokalhitoriske Arkiv.

➤ Fig 4: H.A. Brendekilde ca. 1928 med Jørgen på skødet. I baggrunden ses et maleri fra Bygaden ud for Jyllinge Præstegård. Gundsøegns Lokalhitoriske Arkiv.

Han trives ikke i byen og opholder sig i meget af sin barndom hos bedste-forældrene i Jyllinge, hvor han elsker at komme. Ikke så snart er han ankommet, før han løber ned i smedjen og leger. Han kommer altid tilbage til huset med beskidt tøj. Men det var farmoderen så vant til, så han fik blot rent tøj på. Da Brendekilde dør i 1942, lejer Jørgen overetagen, hvor han flytter ind sammen med sin første kone i 1943. Han bliver skilt fra hende og gift med Kirsten Brendekilde i 1948. I 2002 er Brendekildes have udstykket, og Kirsten Brendekilde opfører sit eget hus i nr. 2a.⁴

Brendekilde vælger godt nok at fortsætte med at male, men med undtagelser er der ofte tale om mere overfladiske idyller, hvor han med mange farver fremhæver det enkle ved livet på landet.

Brendekildes liv i Jyllinge er beskrevet flere steder.⁵ Brendekildes og Maren Kristines nye liv kan karakteriseres som Brendekildes tredje periode. Man kan betragte første periode, hvor han grundlægger kunstnerkolonien Raagelund ved Odense i 1883, som den socialrealistiske tid frem til år 1900, og hvor han desuden som den første kunstner sætter gang i Kählers udvikling fra at være pottemager til at blive producent af kunsthåndværk. Anden periode er mellem år 1900 og 1917, hvor malerierne bliver mere farvestrålende og sødmefyldte som kontrast til og dermed afstandtagen fra de moderne tider, og hvor han som den første afgørende kunstner sætter gang i Fyns Glasværks udvikling. Det sjælelige oprør, som allerede fremgår af *Foraar. De første Anemoner*, afsluttes med skilsmissen fra Ida Juliane, giftermålet med Maren Kristine og flytningen til Jyllinge. Brendekilde vælger godt nok at fortsætte med at male, men med undtagelser er der ofte tale om mere overfladiske idyller, hvor han med mange farver fremhæver det enkle ved livet på landet. Denne periode i hans virke kan karakteriseres som en resigneret kamp mod den tids-epoke, som geologerne i dag kalder antropocæn med dens omfattende, menneskeskabte ødelæggelser af landskaber og miljøer. Han vælger i sin tredje periode først og fremmest at blive gartner og skaber en paradisiske have med mere end 3.000 katalogiserede plantearter.⁶

→ Fig 5: H.A. Brendekilde: Pigen med Iriserne, antagelig fra haven i Jyllinge med Bygaden 4 i baggrunden. u.å. 67 x 80 cm, privateje.

Samtidig fortsætter den gæstfrie Brendekilde med at invitere sine mange gamle og nye venner. Og i sin tredje periode bliver han hurtigt en del af Jyllinge og i det, der bliver betegnet som kunstnerkolonien Lille Skagen.⁷⁸ Denne kunstnerkoloni omfatter bl.a. kunstmalerne Edvard Petersen (1841-1911), Hans Ole Brasen (1849-1930), Ane Marie Hansen (1852-1941), Viggo Langer (1860-1942), Peder Larsen (1898-1956), Thorvald Hagedorn-Olsen (1902-1996), Kai Drews (1884-1964) med hans efterkommere Frederik Drews (1909-1961), Svend Drews (1919-2003), og Jeppe Drews (f. 1948), Elisabeth Vest da Costa Carneiro (1882-1925, (fig. 3)⁹ og skuespillerinde Victoria Petersen (1865-1944). Brendekildes hjem er samlingssted for mange af landets kunstnere,¹⁰ både en række af de nævnte og mange gamle venner. Især Peder Mønsted (1859-1941) bor regelmæssigt med sin kone på Bygaden 2 og maler en del landsbybilleder fra egnen. L.A. Ring gæster ligeledes ofte Brendekilde, men de har efter sigende den overenskomst, at Ring maler i den sydlige ende af Roskilde Fjord og mod nord omkring Frederiksværk, men derimod aldrig omkring Jyllinge. Rings søn Ole (1902-1972) har derimod frit slag og maler lejlighedsvis omkring Gundsømagle.

Brendekildes datter Kamma Brendekilde Jessen bliver en ganske anerkendt maler, men maler formentlig ikke på sine besøg i Jyllinge.

Blandt andre gæster kan nævnes Søren Lund (1852-1933), storfyrstinde Olga Alexandrovna (1882-1960), billedhugger Lauritz Jensen (1859-1935), billedhugger Anders Bundgaard (1864-1937), Robert Storm Petersen (1882-1949) og Martin Andersen Nexø (1869-1954). Brendekildes datter Kamma Brendekilde Jessen (1886-1956) bliver en ganske anerkendt maler, men maler formentlig ikke på sine besøg i Jyllinge. Brendekildes interesse for det religiøse aftager, men han besøger præstegården og de lokale præster frem til sin død og maler gerne fine billeder som det af pastor Knud Vests konfirmander (fig. 6).¹¹ Man ser de overlegne drenge i jakkesæt med butterfly, filthat, nypudsede sko og stor cigar, mens de demonstrativt fjører rundt i Bygaden på andendagen og viser sig over for småpigerne.

↑ Fig 6: H.A. Brendekilde: Konfirmander ud for Jyllinge Præstegaard. 1919, 66,5 x 95 cm, foto: Vibeke Eir, privateje.

JØRGEN BREDEKILDE OG FUNDET PÅ ROSKILDE MUSEUM I SOMMEREN 2019

Jeg ser *Sjælenes Vandring* som et selvportræt, men da man ikke kender til selvportrætter fra Brendekildes hånd, har det været svært at overbevise andre om min teori. Jeg har mærkeligt nok ikke fået øje på ligheden mellem fotos af Brendekilde (fig. 4) og personen på *Sjælenes Vandring*. Måske mangler selv fotografier noget afgørende? En dag søger jeg på nettet efter oplysninger om Jørgen Brendekilde og ser hans *Portræt af min farfar* (fig. 7), malet kort før Brendekildes død. Det viser sig, at portrættet befinder sig i Roskilde Museums magasiner, og museet skaffer mig hurtigt et fotografi i høj opløsning. Herefter er der ingen tvivl. Hoved-

↑ Fig 7: Jørgen Brendekilde: Portræt af min farfar, H.A. Brendekilde (1941, 58,5 x 51 cm, Roskilde Museum, ROMU, Foto: ROMU, Daniel Tarkan Nacan Rasmussen.

personen på *Sjælenes Vandring* er Brendekilde selv, og hvor hovedpersonens jordiske gods symboliserer de tanker om kvinderne og børnene i hans liv, som gennem så mange år tynger Brendekildes samvittighed. Ved en nøjere iagttagelse af *Sjælenes Vandring* ser det ud til, at hovedpersonen fokuserer på tre kvinder (døtrene) og et barn (Arne), og at kun disse rækker ud efter ham.

Billedsproget viser sig altså ganske pålideligt. At Brendekilde kender til sjælekvaler betinget af sin samvittighed, er den grundlæggende egenskab, som også gør Brendekilde til en både symbolistisk og eksistentielistisk maler. Han erfarer i sit eget liv til fulde, at det enkelte menneske står over for afgørende valg og selv må leve med disse. Dette aspekt af Brendekildes liv spiller en betydelig men ofte overset rolle i mange af hans værker.

Han erfarer i sit eget liv til fulde, at det enkelte menneske står over for afgørende valg og selv må leve med disse.

Jørgen Brendekilde bliver tegner og kunstmaler og bidrager på utallige måder til kulturlivet i Jyllinge og Roskilde. Både med sine ugentlige tegninger til Roskilde Tidende, sine mange skiver til Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskab og adskillige udgivelser.¹²

Den udadvendte Jørgen kender om nogen sine bedsteforældre og beundrer livet igennem sin farfar og hans kunst – en vej, Jørgen selv følger. Så selvfølgelig skal Brendekilde sidde på den stol, Jørgen kender så godt fra sin barndom (fig. 4), og som Brendekilde måske selv har udkåret. Han er trods alt udlært træskærer. Og det røde fløj, som afspejler ikke kun liv og magt, men også bedstefaderens blødhed over for Jørgen, skal kunne ses af beskueren. Malerkitlen med de blå, grønne og røde farver minder om Brendekildes himmelske, farveglade malerier med blomster og børn. Jørgen kan heller ikke undgå at kende *Sjælenes Vandring*, som tilhører hans far. Så på dette portræt er det ham magtpåliggende, at hans farfar roligt, afklaret og fortjent skuer mod det himmelske lys i modsætning til situationen på *Sjælenes Vandring*. Jørgen når med dette portræt nok det ypperste, jeg har set af ham. Jeg tør godt betegne historien om den uhæderlige sagfører som en vandrehistorie igangsat af Brendekilde selv. Hans ambitioner var ikke at afbilde sig selv men det, han så i den ydre verden.

NOTER

- ¹ Danmarks Kunstbibliotek, Holger Havreheds Arkiv.
- ² Hvidberg-Hansen 2001.
- ³ Sonne 2018.
- ⁴ Kort biografi af Jørgen Brendekilde, se: <https://www.roskildefugleskydning.dk/index.php/kunstnere/index/3> og Brendekilde 1989.
- ⁵ Sonne 2018; Brendekilde 1989. Bernild 1976; Bernild 2004.
- ⁶ Sonne 2018; Bernild 1976; Bernild 2004.
- ⁷ Sonne 2018; Brendekilde 1989; Bernild 1976; Bernild 2004; Petersen & Rasmussen 1997.
- ⁸ Oplysninger om Martin Andersen Nexø fra dr.phil. Henrik Yde samt Martin Andersen Nexø's oldebarn, Stine Korst, om det fælles ophold i Rom og rejsen til Pompeji i 1894. Se også Houmann 1981-88. Storm P. besøgte lejlighedsvis Brendekilde i Jyllinge. Det fremgår bl.a. af et par passager i Lund 1950, f. eks. s. 166 nederst. Oplysninger fra Kim Carneiro om Elisabeth Carneiro.
- ⁹ Petersen & Rasmussen 1997.
- ¹⁰ Brendekilde 1989; Petersen & Rasmussen 1997.
- ¹¹ Sonne 2018; Petersen & Rasmussen 1997; Christiansen 2013.
- ¹² Brendekilde 1973, Brendekilde & Fang 1974 samt Brendekilde 1975.

FORFATTEREN

Ralph Sonne

Forfatter og foredragsholder

LITTERATUR

Bernild, Holger 1976. Maleren Hans Andersen Brendekilde. *Egnshistorisk Forening i Gundsø årsskrift*.

Bernild, Holger 2004. Kunstnere i Gundsø. *Levende fortid*. Fjordmuseet, Museum og lokalhistorisk arkiv for Gundsø.

Brendekilde, Jørgen 1973. *51 kirker i tegning og tekst: Sømme herred, Volborg herred, Tune herred, Ramsø herre*. Roskilde Tidende.

Brendekilde, Jørgen & Lotte Fang 1974. *Fra dengang til nu, Roskilde Private Realskole igennem 100 år*. Roskilde Private Realskole.

Brendekilde, Jørgen 1975. *Roskilde i streg – 25 litograferede tegninger*.

Brendekilde, Jørgen 1989. Min farfars hus. *Egnshistorisk Forening i Gundsø årsskrift*.

Christiansen, Inge 2013. *Konfirmation og konfirmationstøj*. Køge Museum.

Houmann, Børge 1981-88. *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919. Bind I-III*. Gyldendal.

Hvidberg-Hansen, Gertrud 2001. *Brendekildes billedverden*. Odense Bys Museer.

Lund, Harald H. 1950. *Bogen om Storm P. skrevet af hans venner*. Westermann, København.

Petersen, Jette & Alan Hjorth Rasmussen 1997. *Liv er her på mange og skikkelige måder – Jyllinge-Gundsømagle skildret i breve af sognepræst Knud Tobias Vest 1899-1924*. Fjordmuseet.

Roskilde Fugleskydningsselskab: <https://www.roskildefugleskydning.dk/index.php/kunstnere/index/3> Senest hentet januar 2020.

Sonne, Ralph 2018. *H.A. Brendekilde – Værk og betydning i dansk kunst- og kulturhistorie*. Forlaget Multivers.

ØVRIGE:

Danmarks Kunstbibliotek, Holger Havreheds Arkiv.